

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

HARGITTAI BALÁZS (SZERKESZTŐ): NÉGYSZEMKÖZT A TUDOMÁNNYAL Válogatás Hargittai István írásaiból

Aki követi a *Magyar Tudomány* évfolyamait, gyakran találkozik Hargittai István akadémikus nevével, nemcsak mint a lap Szerkesztőbizottságának neves tagjával, de tanulmányaival, véleményeivel és eddigi könyveiről megjelent recenziókkal is.

Ha az utókor majd egyszer kíváncsi lesz a 20. század második fele és a 21. század első negyede tudományának forró pontjaira, meghatározó személyiségeire Hargittai Istvánra nemcsak mint nemzetközileg elismert kiváló szerkesztőként, kémiai professzorral, de mint a közelmúlt és korunk tudományának avatott krónikására is gondolni fog. Hírnöknek lenni misszió, hiteles hírnöknek lenni pedig a szellemi kortörténetet megörökítő kiválasztottságát is jelenti.

Lenyűgöző az a merítés, amellyel Hargittai István *Négyszemközt a tudománnyal* című könyvében szembesíti olvasóját. Fia, Hargittai Balázs *Bevezetője* is egyfajta megrendülést tükröz, amikor apjáról és egyben idősebb tudóstársa világlátásáról nyilatkozik.

A kötet olvasmányos történeteit nehéz másképp minősíteni, mint egy szellemi polihisztor tükrét a tudományról, illetve a tudomány ürügyén a teljes világról, társadalomról, történelemről, etikáról, emberi nagyságról, művészetéről és a szintén jellemző emberi csalódásokról.

A recenzió írójának nehéz dolga van, hiszen oldalról oldalra, személyiségről személyiségre mély és szubjektívitasában is objektív történeteket olvashatunk. Így az ismertetés helyett a recenzió csak egy-egy intellektuális morzsa felvilágosítását vállalhatja, de ezekkel a gondolatokkal is talán érzékelhető az a mély humanizmus, amely minden fejezetet áthat. Szinte minden részben találunk olyan attitűdöket, emocionálisan megérintő hatásokat, sőt életre szóló útavalókat, amelyek lenyűgözik az olvasót.

Sorban lapozva a kötetet, mindjárt egy rendkívüli tudósról, Wigner Jenőről olvasunk, akinek megragadóak a gondolatai a tudományok átjárhatóságáról, az

interdiszciplinaritásról. Ha valamikor, ez ma, a mesterséges intelligencia korában különlegesen időszerű narratíva.

A *Tudósportrékat* magába foglaló részben a zseniális Polányi Mihály egy kérdésre (Mi a tudomány?) adott választát jegyeztem meg. A tudomány ott kezdődik, amikor koherenciát és szabályosságot fedezünk fel megfigyeléseinkben, és ezekről vizsgálható modelleket hozhatunk létre. Továbbgondolva Polányi meghatározását, eltöprenghetünk azon a gyakran szembejövő kérdésen, hogy a természet-tudományok és a társadalomtudományok megközelítései, értékkálái és elvárásai miben hasonlítanak és miben térnek el egymástól.

Teller Edét sokan igen ellentmondásosnak tartják, mert a hidrogénbomba létrehozásánál a héják közé sorolták, nagyrészt ő kezdeményezte a Szovjetunió gazdasági összeomlásához vezető csillagháborús stratégiát. Viszont mérvadó méltatói szerint pontosan a csillagháború réme őrizte meg a hatvanas–hetvenes években a világbékét.

Hallatlanul izgalmas az úgynevezett „marslakók” portréjának bemutatása is. Kármán Tódor, Szilárd Leó, Wigner Jenő, Teller Ede és Neumann János voltak az úgynevezett marslakók, akik az amerikai környezetben közép-európai módon viselkedő különleges gondolkodásmódjuk révén híressé váltak el. (A „marslakó” kifejezés egyfajta eufemizmus, mert ők messze nem önkéntesen, csupán kutatási motivációik miatt, hanem elsősorban a fasizálódó Európa szorongató világából menekültek Amerikába.)

A zseniális Neumann János, aki a marslakók közül különösen kiemelkedően, eredményeivel megalapozta a mai *computer science*, a számítógép-tudomány alapjait. A marslakóknak, akik igazi eredői lehetnek egy oly sokszor napi politikai érdekek mentén átrajzolt nemzeti büszkeségünknek, többszörösen meg kellett küzdeniük az amerikai környezet időnkénti bizalmatlanságával. Például Wigner számításait, helyenként megalázó módon több amerikai tudóssal is ellenőriztették. A korszak magyar fizikusai nemcsak kiváló, még itthonról hozott alapképzéssel (Fasori gimnázium, Trefort utcai középiskola) rendelkeztek, és többszörösen bebizonyították, hogy a teljesen megváltozott körülmények között is kiemelkedő szellemi alkotásokat és tudományos műhelyeket voltak képesek létrehozni. Másrészt, ők személyükben is fényes bizonyítékai az oktatási/nevelési rendszer mindent meghaladó jelentőségének a mindenkori emberi társadalmakban.

Különleges mozzanat és szomorúan aktuális az orosz–szovjet–orosz tudomány diadalokat és súlyos tragédiákat is bemutató fejezete Hargitai István olvasatában. A nemzetközi nyilvánosság gyakori hiánya, és a rendszereken áthúzódó autokrácia permanens károkozását jól és aktuálisan példázza mások mellett Nyikolaj Vavilov életének, sorsának, tevékenységének és tragikus végének a leírása a könyvben. Sok szomorú, tudósi hivatáshoz méltatlan történetet is olvassunk, például Iván Gubkin olajmérnökről, aki a Szovjet Tudományos Akadémia

rendes tagjaként elég szegény tudományos teljesítményt tudott csak felmutatni, miközben személyében járult hozzá egyes, a sztálini voluntarista ideológiát nem mantrázó tudósok tragikus sorsához. Tanulságok, párhuzamok sora tárul az olvasó elé a politikai voluntarizmus nemzedékekre ható romboló hatásáról napjainkban is.

Hargittai István sok éve keres és talál közvetlen kapcsolatot neves Nobel-díjasokkal, közelebb hozva mindannyiunk számára a kiemelkedő tudóst a távoli csodálatból az emberközeli bemutatásig. Hargittai kitűnő vendéglátó, virtuálisan bennünket is maga mellé ültet, amikor a világhírű tudóssal beszélget. Éppen ezért, sajátosan fanyar élmény a Nobel-citromdíjakról is olvasni a kötetben. A kilenc év alatt majd ezer közleményt (négypercenként egyet) publikáló kutatótól kezdve a láb és a pénisz méretének korrelációján át az oldószér „emlékezetének” bizonygatásáig nagyon szórakoztató a tudósok elegáns, öngúnyt sem nélkülöző önismereti bemutatása. És ez a humor, ez az önazonosság, bizony ez is a tudományt szolgáló ember sajátja.

Mindenképpen megkülönböztetett figyelmet érdemel a tragikus sorsú híres magyar gyógyszerész-üzletember, Richter Gedeon élete is. Richter számos külföldi (Olaszország, Németország, Franciaország, Anglia) tanulmánya után családi birtokának eladása révén gyógyszertárt vásárolt, és elkezdett olyan gyógyszerhatóanyagokat tisztítani, feldúsítani és gyógyszerre fejleszteni, amelyek bizonyos hiánybetegségek kezelésére voltak alkalmasak. Kevesen tudják, hogy a cég híres terméke az aszpirinalapú Kalmopyrin® vagy az oxitocint tartalmazó Glanduitrin. Richter Gedeont 1944. december 30-án a nyilasok lőtték a Dunába.

Ami a korabeli Akadémiát illeti, az ide is beható antiszemitizmus örületére utal, hogy a Horthy-korszak huszonöt éve alatt mindössze két zsidó vallású tudóst választott meg az Akadémia tagjának. A magyar történelmi tragédiák között emlékezik meg a kötet a villamosmérnök Kozma Lászlóról, akit 1944-ben történt deportálása után a Rákosi-rendszer 1949-ben koholt vádak alapján letartóztatott, és öt évig börtönben tartott. A Rákosi-rendszer diszkriminatív „tudománypolitikájának” köszönhetően lett a szociológia, a genetika és a pszichológia „burzsoá áltudománynak” minősítve, és került sor e tudományágak képviselőinek kíméletlen félreállítására.

Hargittai István lelkileg és mentálisan is tegező viszonyban van nemcsak interjúalanyaival, személyes kíváncsiságának alanyaival, de velünk, olvasókkal is. Jelen vagyunk beszélgetéseiben, városi sétáiban, szoborfényképezéseinél, könyvtári kutatásaiban. Magával visz Watson dolgozószobájába, Mengyelejev feljegyzései lapozgatásának élményébe és a Bőrgyógyászati Klinika várótermébe, a hollócauszt bőrgyógyász áldozatait soroló emléktábla megörökítésénél is.

A Hargittai István cikkeiből összeállított, *Négyszemközt a tudománnyal* című kötet páratlan enciklopédikus merítés a tudomány kiemelkedő személyiségeiről.

Olvasása gazdagít, felemel és arra is képes, hogy megerősítse a kutatással, tudománnyal foglalkozók hivatásába vetett hitét.

A könyv üzenetéről Francis Crick feljegyzése juthat eszünkbe: „Watson első-sorban azt akarta megmutatni, hogy a tudósok is emberek.”

(Hargittai Balázs szerkesztő: Négyszemközt a tudománnyal. Válogatás Hargittai István írásaiból. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2020, 452 o.)

Falus András

az MTA rendes tagja